

SIPOS MÁRIA

Célhatározói mondatok idiolektális variánsai egy hanti–orosz kétnyelvű beszélő szövegeiben¹

In the present paper I am investigating the purpose clauses in the texts of a Khanty–Russian bilingual speaker. The main goal of the research is to describe the types of purpose clause, considering that in contact situations the grammatical repertoire of the target language is usually enriched with some structures or items of the source language. The other observation this analysis is based upon is that the speech production of one and the same person reflects the diversity appearing in the whole speech community. The intra-speaker variants produced by the speaker range from the model that is considered original in Khanty to those showing Russian influence, although, for the time being, the typical Russian pattern seems to be missing. The corpus of research is the text material collected by Ruttkay-Miklián in the Synja region of the Khanty territory, and it bears all the characteristic features of spontaneous speech productions. The amount of this spoken Khanty material, which is 70 hours, guarantees getting relevant data.

Keywords: Khanty, bilingualism, syntactic borrowing, purpose clause, intra-speaker variant

1. Bevezetés

Az alábbi dolgozat célja, hogy leírja egy hanti–orosz kétnyelvű adatközlő² nyelvhasználatát a célhatározói mellékmondatok megformálásának szempontjából, különös tekintettel a kötőszó kölcsönzésének következményeire.

Az idiolektális variánsok, amelyek kutatására az anyag jellege lehetőséget ad, értékes információkkal szolgálnak arról, hogy a nyelvi kontaktusok következményeképpen milyen mértékű a szintaktikai sokféleség egy bizonyos mondattípust illetően.

A kötőszavak átvétele – más grammatikai kölcsönzések mellett – több okból is nagy figyelmet váltott ki (pl. Majtinskaja 1978–1979, Alvre 1983, Grenoble

¹ Jelen dolgozat a FUM 2014-es kötetében megjelenő angol nyelvű cikk bővített változata, amely végleges formájában sokat köszönhet a névtelen lektorok észrevételeinek. Hasznos észrevételeit nagyon köszönöm Mus Nikolettnek is.

² Ezúton is köszönöm Ruttkay-Miklián Eszternek, hogy anyagát rendelkezésemre bocsátotta.

2012, Kaysina 2013, Leinonen 2002, Sakel 2014). Mindenekelőtt a szavaknak e csoportját igen gyakran veszik át egymástól az érintkező nyelvek. Matras (2007) összefoglalója szerint a feltételes, okhatározói és célhatározói kötőszók igen magas helyen állnak a kölcsönzési hierarchiában (Matras 2007: 56). Másfelől a kölcsönzött kötőszók számos nyelvben szolgáltak kiindulópontul bizonyos szintaktikai változásoknak (Matras 2007: 41). Az alábbi írás a következő kérdésekre koncentrálnak:

- a) A célhatározói mellékmondatoknak milyen megformálásai jelennek meg?
- b) Előfordul-e a nyelvi kontaktusok hatására az alárendelő mondatokra jellemzően előálló sokféleség egyetlen adatközlő beszédprodukciónak is?
- c) Lehetséges-e a változások kiindulópontjára (ti. egy intenzív nyelvi kontaktusok előtti, eredetinek mondható állapotra) következtetni a jelenlegi mondattípusokból?
- d) Van-e jele szintaktikai változásnak?

A hanti veszélyeztetett őshonos nyelv, amelyet az Orosz Föderációban, Nyugat-Szibériában az Ob és mellékfolyóinak vidékén beszélnek. Tipológiailag az agglutináló nyelvek csoportjába soroljuk, eredetét tekintve az uráli nyelvekhez, illetve a nyelvcsalád ugor ágához tartozik. Számos nyelvjárásra és nyelvjárásváltásra oszlik, amelyek három nagyobb csoportba sorolhatók: az északiba, a 20. század elején kihalt délbe, illetve a keleti csoportba. Az orosz nyelv presztízse elsősorban a Szovjetunió megalakulásától kezdve. Már csak kevesen élnek olyanok, akik iskolás korukat nem az asszimilációt felgyorsító internátusokban töltötték. Következésképpen a kétnyelvűség teljesen általános a közép- és középső körökben, míg a fiatalabbak elsősorban a többség nyelvét beszélik, és sokan csak értnek valamelyest hantiul. A gyerekek közül jellemzően már csak azok sajátítják el a hantit, akiknek szülei a leghagyományosabb foglalkozásokat űzik. Az orosz nyelv hatása a hanti szókincsre nézve óriási, de a kétnyelvűség hatásai megfigyelhetők a mondatszerkesztés terén is.

A vizsgálatban szereplő színjai hanti változatot kb. ezer fős csoport beszéli: a 2011-es adatok szerint a Szinja folyó vidékén 1811-en élnek, akik közül 1429 fő vallotta magát hanti nemzetiségűnek (Ruttkay-Miklián 2012: 14).

A dolgozat elsőként azokat a nyelvi, kommunikációs és kulturális tényezőket, illetve okokat veszi sorra, amelyek a kötőszók kölcsönzésének folyamatában fontosnak bizonyulnak (2. rész). Ezután az adatközlőnek, illetve a tőle gyűjtött nyelvi anyagnak a részletes bemutatása következik, kitérve az egyetlen beszélő produkcióján alapuló kutatások jelentőségére és lehetséges eredményeire (3. rész). Majd a célhatározói összetett mondatok forrásnyelvi (orosz) és célnyelvi (hanti) megvalósulásait mutatom be (4. rész). Végül pedig a mondattípusok megoszlása alapján a változási folyamat módjára és kimenetelére vonatkozó következtetéseket vonom le (5. rész). Az írást rövid összefoglalás zárja (6. rész).

2. A kötőszók kölcsönzéséről

Ami a hanti és az orosz közötti nyelvi kapcsolatokat illeti, az erőviszonyok tekintetében számos ehhez hasonló kontaktushelyzet van a világban, pl. az amerikai őshonos nyelvek és a spanyol vagy portugál között, a spanyol helyzete az Amerikai Egyesült Államokban, a szibériai, és általában a finnugor nyelvek helyzete az Orosz Föderációban stb.

Tipológiai szempontból a finnugor nyelveknek számos közös vonásuk van, érthető tehát, ha korábbi kutatók (pl. Majtinskaja 1978) együttes listát készítettek arról, hogy milyen funkciósavak kerültek át ezekbe az oroszból. A szóban forgó nyelvek tipológiai sajátosságai valóban az egyik legfontosabb tényezőt jelentik, bár az a szintaktikai változás, ahol ennek igazán nagy jelentősége van, az az áttérés a nem végesről a véges alárendelésre. Riese (1998) például a permi nyelvekről szólva egyebek között a vonatkozó névmások és kötőszók szinte teljes hiányával jellemzi az uráli nyelveket, ami együtt jár az alárendelő mondatok hiányával is. Amit ezek helyett alkalmaznak, az vagy egyszerűen a mondatok egymásutánja, vagy pedig igeneves és adverbialis szerkezetek gazdag tárháza (pl. participium, infinitivus, gerundium, nomina actionis). „One salient feature of this language type is the nearly complete lack of relative pronouns and conjunctions; this lack, in turn, entails a lack of subordinate clauses. Sentence subordination could, of course, be made plain enough through mere juxtaposition and context, but the more usual way to express what (Indo-)European languages typically express with subordinate clauses was by means of deverbal nominal and adverbial constructions: participles, infinitives, gerunds, nomina actionis, using the richly developed store of such deverbal construction...” (Riese 1998: 272).

Közelebb visz a vizsgálandó változáshoz, ha a kötőszók megléte vagy hiánya felől indulunk el. Amennyiben az aszindetikus szerkesztésmód³ jellemző a célnyelvre, gyakran kerül sor kötőszók kölcsönzésére. Ezt a kétnyelvűséggel szokták összefüggésbe hozni, és a forrásnyelvek általában írásbeliséggel rendelkező nyelvek. „Coordinating conjunctions seem to be loaned remarkably quickly to languages that have resorted to asyndeton in conjoining items of various linguistic levels. This process is generally linked to bilingualism, and the source languages often have literary traditions” (Mithun 1988: 351–352, idézi Leinonen 2002: 253).

Grenoble (2012) arra figyelmeztet, hogy mivel ekkor egy létező hely kitöltéséről van szó, a kölcsönzés nem feltétlenül vezet mondattani változáshoz. Úgy véli, a szintaxisban voltaképpen már megvan a kötőszó helye, másképpen fogalmazva: zéró kötőszót használnak; így a kötőszók megjelenése valódi változást nem

³ Aszindetikus szerkesztésmód esetén a szavak vagy tagmondatok kötőszó nélkül állnak egymás után.

hoz. „On the one hand, Johannessen argues that conjunctions are easily borrowed because such languages are best described as having asyndetic coordination. The syntax already has a position for conjunctions, i.e. they are not conjunctionless but rather have zero conjunctions. In this analysis, the use of coordinators does not represent a change but just the filling of an already existing slot” (Grenoble 2012: 103).

Más kutatók ezt a jelenséget általánosabb szinten fogalmazzák meg (Bakker – Hekking 2012). Ha egy nyelvben a jelöltség alacsony fokú, és olyan nyelvvel kerül kapcsolatba, amelyben a jelöltség jóval kiterjedtebb, az átvevő nyelv ebben a tekintetben hasonulni fog valamilyen mértékben a forrásnyelvi gyakorlathoz. „... a language with a low amount of marking in intensive contact with a language with more extensive marking would borrow some of that behaviour” (Bakker – Hekking 2012: 58).

A jelöltség általában is fontos szerepet kap a mindennapi társalgásokban, amikor – a nem véges szerkezetekkel, illetőleg az aszindetikus és paraktaktikus szerkesztésmóddal szemben – a kötőszavas véges mellékmondatok használata segítséget jelenthet a beszédprodukciónak tervezése során. Spontán beszéd közben is folyik tervezés, amely igényel valamennyi időt. Ezért a beszélő hasznosnak találhat olyan nyelvi elemeket, amelyek azt jelzik, hogy ez a tervezés folyamatban van. Az idegen eredetű elemek pedig azért alkalmasak erre, mert feltűnőek a megnyilatkozás során. „... planning in spontaneous speech is an online activity that takes time. The speaker may find it convenient to use a linguistic element to indicate that planning is in process... Clause initial conjunctions should be ideal for this purpose. The foreign element is, after all, extremely conspicuous in speech flow” (Leinonen 2002: 332).

Ha egy nyelvi kontaktus aszimmetrikus, akkor az alacsonyabb presztízsű nyelv jellemzői fognak közeledni a magasabb presztízsű nyelvéhez, nem pedig fordítva. Kaysina az udmurt nyelvről ír ebben a tekintetben (Kaysina 2013: 132), és a felvázolt szociolingvisztikai helyzet mutatis mutandis a hantira is vonatkozatható. „The copying of Russian function words by Udmurt will be labelled »adoption«”. This term is used by Johanson (2002: 290–291) to indicate copying from a socially-dominant to a socially-dominated code in a situation of asymmetric language contact. Since diglossia and unidirectional bilingualism are the main characteristics of the socio-linguistic situation in Udmurtia today (for more details see e.g. Winkler 2001: 5–6), Russian influence on Udmurt will be understood as adoption, which implies language change towards the model code” (Kaysina 2013: 132).

Lipski (2005) a spanyol anyanyelvűek helyzetét elemzi az Amerikai Egyesült Államokban. Vizsgálatai szerint a magasabb presztízs a gyakorlatban azt jelenti, hogy bármilyen megszólalás, illetve megfogalmazás helyesebbnek minősül az angoltól átvett kötőszókkal, diskurzuszjelölő partikulákkal stb., mint ezek nélkül.

„Úgy vélem, hogy azok az aszimmetrikus értékek, amelyek egy kétnyelvű egyénben az egyes nyelvekhez kapcsolódnak... megteremtik a megfelelő körülményeket egy olyan metaszinthez is, amelyen az angol mint »hivatalos« nyelv, illetve az értékelés, a kritika, valamint a javítás nyelve arra használatos, hogy kiemelje, javítsa azokat a társalgási egységeket, amelyek spanyolul hangzanak el. Azok a társadalmi körülmények, amelyek közepette a spanyolt és az angolt használják az Egyesült Államokban, alátámasztják ezt a hipotézist. Az iskolákban minden nyelvi és más kurzus angol tanítási nyelven folyik, és általában is az angolra történő átváltások – akár technikai jellegű magyarázatra kerül sor, akár egyszerűen csak azért, hogy nagyobb közönséget szólíthassanak meg – jól ismert szituációk a legtöbb kétnyelvű életében”.⁴ „I suggest that the asymmetrical values which accrue to each of the two languages in the bilingual encounters under study also create the appropriate conditions for a metalevel in which English – the »official« language, and the language of evaluation, criticism, and correction – is used to set off, correct, or highlight discourse fragments presented in Spanish. The social conditions under which Spanish and English are used in most of the United States are consistent with this hypothesis. In schools, nearly all grammar and other content courses are taught in English, and switches to English in order to explain technical matters, or simply to include a larger audience, are a familiar event in the lives of most bilinguals” (Lipski 2005: 12).

A kölcsönzés összefüggéseket mutat a kontaktusban dominánsnak számító nyelv kulturális hátterével is. Azokra a nyelvekre, amelyek főként vagy kizárólag a szóbeliségben léteztek és hagyományozódtak tovább, nagy valószínűséggel hatni fog az írásbeliségen alapuló nyelv és kultúra. Bakker és Hekking (2013) az otomi–spanyol kontaktus kutatásának eredményeit a következőképpen összegzik: „... az informális, szemtől-szemben történő kommunikáció során az egyes összetevők relációja a szó szerkezetek vagy a tagmondatok szintjén maradhat implicit, azonban azokban a nyelvi közösségekben, ahol az írás és az intézményes oktatás elterjedt, a preskriptív nyelvtanok hatással lesznek a beszélt nyelvre, és ez oda vezet, hogy a különféle szintekhez tartozó nyelvtani viszonyok sokkal explicitebb módon lesznek kifejezve”. „... in informal face-to-face communication the relation between constituents at the phrase and the clause level may be left implicit, but that in language communities where writing and formal education is wide-spread, prescriptive grammars will influence in the spoken language and make that the relations at the different levels are expressed more explicitly” (Bakker – Hekking 2013: 58).

A nyelvi kontaktus hatására létrejövő nyelvi változások körében bebizonyosodott, hogy a mellérendelés erősen különbözik az alárendeléstől abban a tekin-

⁴ Az előforduló angol nyelvű idézetek magyar változata saját fordításom, ezért nem jelölöm egyenként – S. M.

tetben, hogy az előbbiben jelentkező változások kiszámíthatóbbak, szabályosabbak, míg az alárendelési stratégiák különbözőképpen jelenhetnek meg a célnyelvben. Grenoble (2012) az orosz kötőszók kölcsönzésének következményeit vizsgálta az evenki nyelvben: „Noha történetileg az evenki nyelv kevés mellérendelő kötőszót használt, az olyan orosz kötőszók használata, mint például az *a*, *i*, *no*, *potom* igen elterjedt, ugyanúgy, mint azoknak az elemeknek a használata, amelyek az evenkiben történetileg időhatározók voltak, például a *ta:duk* 'aztán'. Napjainkban különbség tapasztalható abban, hogy ezek a változások milyen messzire jutottak el. Ezzel szemben az alárendeléssel kapcsolatos stratégiákban végbement változások sporadikusak, illetve szabálytalanok abban az értelemben, hogy nem minden beszélő használja ezeket, illetve nem előre megjósolható módon. Pontosabban van, aki evenki stratégiát alkalmaz az alárendelésben, mások oroszból kölcsönzött struktúrákhoz folyamodnak, ez utóbbin belül vagy oroszból kölcsönzött elemeket felhasználva, vagy tükörfordítással élve, evenki kérdő névmásokat kötőszói szerepbe téve...” (Grenoble 2012: 104). „Although historically Evenki used few coordinating conjunctions, the use of Russian coordinators such as *a*, *i*, *no*, *potom* is widespread, as is the use of what historically in Evenki were temporal adverbs... such as *ta:duk* 'then'. At present, there is a difference in how far these changes have spread. In contrast, changes in subordinating strategies are sporadic, not regular, in the sense that not all speakers use the same strategies in predictable ways. More specifically, some use native Evenki (Tungusic) strategies for subordination, some use borrowed structures, either borrowing subordinating adverbs /pronouns /interrogatives from Russian, or calquing the construction, using Evenki interrogative pronouns as subordinators...” (Grenoble 2012: 104).

A dolgozat a fenti szempontok szerint a nagyobb jelöltséget biztosító, oroszból átvett kötőszó felbukkanásának esetleges szintaktikai következményeit vizsgálja az eredetileg kötőszó nélküli hanti célhatározói mellékmondatokban.

3. Az adatközlőről

Ruttkay-Miklián 1999-ben 50 órányi szöveget rögzített, amelyet három évvel később 20 órányi anyaggal egészített ki. A gyűjtés Wolfgang Steinitz etimológiai és nyelvjárási szótárának szócikkein alapul, tartalmazza a szavak magyarázatát, eltérő grammatikai alakokat, továbbá az adatközlő megjegyzéseit is. Maga a gyűjtés a következőképpen folyt: a beszélő azt kapta feladatul, hogy a hallott szó (vagyis az etimológiai szótár szócikkének színjai nyelvjárású alakját) jelentését megmagyarázza, értelmezza, illetőleg megvilágítsa, hogyan használják. Mivel az adatközlőnek eközben nem arra irányult a figyelme, hogy mondatait valamiféle normához igazítsa, e különböző hosszúságú szövegek spontán beszélt

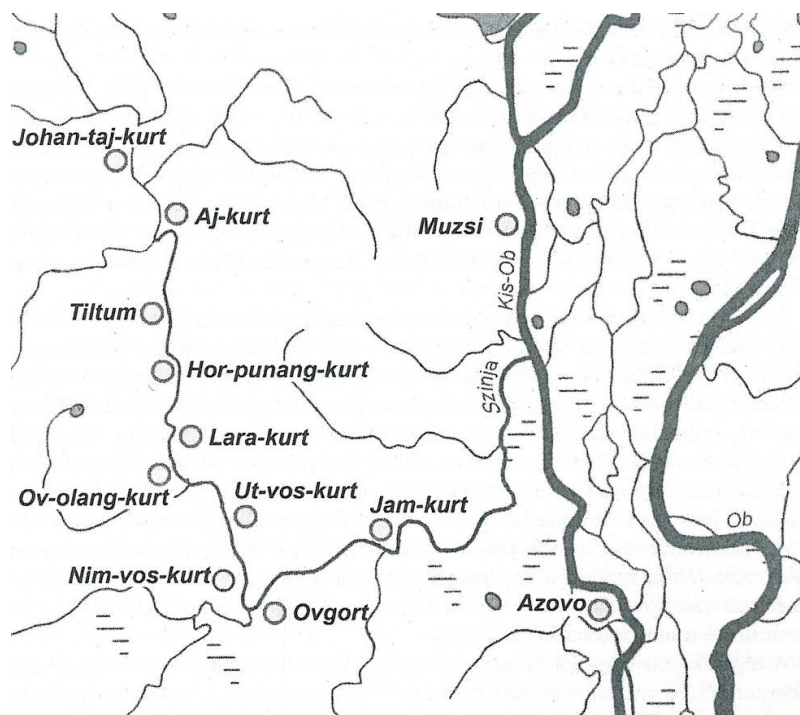
nyelvi anyagként használhatók. Előfordulnak benne a gyűjtőhöz intézett kérdések és kommentárok is, a társalgás fenntartására szolgáló különféle nyelvi elemek, néha tűnődést vagy hangos gondolkodást bizonyos témákról. Töredékes mondatok, félbehagyott szavak is előfordulnak a szövegekben, valamint téves egyeztetés alany–állítmány között, szám- és személyjelölők következtelen használata, az activum és passivum keverése stb. (Ruttkay-Miklián 2002).⁵

A gyűjtött anyag jelentősége tehát óriási a korábbi évtizedekre jellemző hagyományos gyűjtések eredményeivel összehasonlítva. A spontán szövegek jelentőségét kiemelte Grenoble (2012) is, amikor összegezte az evenki nyelv kötőszavainak kutatása közben jelentkező nehézségeket: „Az evenki nyelv korábbi dokumentációja nyelvtanokból, szótárakból, és szöveggyűjtésekből áll; azoknak a szövegeknek az elsöprő többsége, amelyek a vizsgált szerkezetek szempontjából fontosak lennének, nem spontán beszélgetések, hanem folklór szövegek. Evenki nyelven jelentek meg ugyan, de szerkesztett szövegek, nem pedig lejegyzések. Akiktől ezek a szövegek származnak, tökéletes folyékonyssággal beszélő, sok esetben egynyelvű adatközlők voltak, de nyilvánvalóan megszerkesztették a gyűjtött anyagot, hogy jól formált narratívák legyenek. (Nem található bennük téves kezdés, hezitálás, és a spontán beszéd más jellemző vonásai sem.)” (Grenoble 2012: 102). „Earlier documentation of Evenki consists of grammars, dictionaries, and text collections; the overwhelming majority of texts which would give full evidence of these structures are not spontaneous conversation but are published as folklore texts. Although they are published in Evenki, they are edited texts, not transcripts. They were recorded from fully fluent, often monolingual speakers, but show evidence of some editing to make them into polished narratives. (They do not contain false starts, hesitations or other features typical of unscripted, spontaneous speech.)” (Grenoble 2012: 102).

Ruttkay-Miklián adatközlője a szinjai hantit beszéli, amely a nyelv északi nyelvjárás csoportján belül a suriskári nyelvjáráshoz tartozik. A Szinja az Ob nyugati mellékfolyója, amelynek mentén az emberek még hagyományos foglalkozásokat is űznek, mint például a réntartás (ami ma már természetesen elsősorban állami, és csak másodsorban a magántulajdonban lévő rének együtt terelését jelenti), illetve a halászat. A folyóvidék a nyelv megőrzése szempontjából a jobb helyzetű területek közé tartozik.

Az adatközlő 1946-ban született a Szinja folyó felső folyásánál, és egész életét e folyó vidékén töltötte. Férje is szinjai hanti volt, a folyó legfelső falujából származott. Korai megözvegyülését követően gyerekeit egyedül nevelte fel, és a települési központban, Ovgortban élt és dolgozott.

⁵ Ezek az írásban rögzített, spontán szövegek alkotják a vizsgálat korpuszát. Jelen esetben korpuszon egyértelműen körülhatárolható, elektronikusan tárolt, nem annotált, de lekérdezhető szövegek összességét értem.

1. térkép: a Szinja folyó vidéke (Ruttkay-Miklián 2012: 4)

Az adatközlőt a legkevésbé sem lehet hagyományos beszélőnek tekinteni. Gondolkodásmódja egyaránt táplálkozik abból a hagyományos világból, amelyet fiatalon tapasztalt meg, illetve a településközpontokra jellemző, jóval modernebb életformából (összefoglalva Ruttkay-Miklián 2002 alapján). Koordinált kétnyelvűnek tekinthető, aki más és más környezetben sajátította el a két nyelvet, azaz a két nyelv szóincse, illetve szabályrendszere külön-külön tárolódik. Ruttkay-Miklián adatközlője esetében egyik nyelv tekintetében sem beszélhetünk tökéletes nyelvsajátításról.

Az idiolektusról, és különösen az azon belül megfigyelhető változatokról sokféleképpen vélekedtek a nyelvészeti kutatásokban.⁶ Thráinsson (2013) munkájában rövid áttekintést ad az ezzel kapcsolatos nézetekről, hangsúlyozván, hogy az idiolektális variánsok a nyelvnek igen fontos aspektusairól tájékoztatnak.

⁶ Az angol *intra-speaker variants* megfelelőjeként az *idiolektális variánsok* terminust használom. Köszönöm Cser Andrásnak, hogy a magyar szakkifejezés keresésekor tanácsot adott.

Az idiolektális variánsok létezését a szociolingvisztikával foglalkozó kutatók természetesnek veszik, és okait társadalmi beágyazottságúnak gondolják. Úgy vélik, a beszélők sokszor válogatnak hasonló funkciójú vagy jelentésű elemek közül, és a választás alapja lehet a nyelvészeti értelemben vett kontextus éppúgy, mint a társadalmi szituáció.

Kroch (idézi Thráinsson 2013: 162) szerint a nyelvi kompetenciát úgy érdemes jellemezni, hogy – például a szintaktikai diglosszia esetében – a beszélő nem egy, hanem két nyelvtant sajátít el. Ezek a nyelvtanok rivalizálnak egymással a beszélő nyelvhasználatában, és ugyanez a helyzet a nyelvi közösségre nézve is. A beszélő produkciója hol az egyik, hol a másik nyelvtannal van összhangban, és a választás többféle, nyelven belüli és nyelven kívüli (társadalmi) tényezőtől is függ. Ez a felfogás segít megérteni azt a nyelvhasználatot is, amely arra a beszélőre jellemző, aki több nyelvjárást sajátított el. Összhangban van továbbá azzal is, hogy a nyelvi változások lefolyását fokozatosnak tartjuk, hiszen miközben a változás folyamatban van, a beszélőnek különféle grammatikai változatok közül kell választania (Thráinsson 2013). A dolgozat azt a nézetet fogadja el, amely szerint az idiolektális variánsokból lehet következtetni a nyelvben meglévő variánsokra.

4. Célhatározói szerkezetek az oroszban és a hantiban

Az oroszban a célhatározói szerkezeteknek jellegzetes kötőszava van, a *чтобы* 'azért, hogy' Ha a főmondat és a mellékmondat alanya megegyezik, akkor a mellékmondatban infinitívus van:

- (1) *Он приехал в Москву, чтобы пожениться.*
 ő jön-PST be_{PREP} Moszkva-Acc azért.hogy megnősül-INF-RCP
 'Azért jött Moszkvába, hogy megnősüljön.'

Ha az alanyok különböznek, a mellékmondatban múlt idejű állítmány van:

- (2) *Саша хочет, чтобы мы забрали его.*
 Szása akar-3Sg azért.hogy mi felvesz-Pst.Pl ő-Acc
 'Szása azt akarja, hogy felvegyük (öt).'

Az északi hanti grammatikák nem szokták tárgyalni a célhatározói mondatokat, valamint a harmadik személyű felszólítás vagy tiltást sem mindig említik, ahol pedig megjelenik a célhatározói mondatok egyik fajtájára jellemző partikula (pl. Rédei 1968, Schmidt 1978, Onina 2009). A rendelkezésre álló északi hanti szövegek (folklór szövegek, iskoláskönyvek nyelvi anyaga, kresztomátiák, újságcikkek, újabb gyűjtések) alapján úgy tűnik, a célhatározói mondat többféle for-

mában is megjelenhet. (Az alábbi rövid áttekintés természetesen nem helyettesítheti a hanti célhatározói mondatok típusainak feldolgozását, és leírását. A dolgozat tárgya azonban ezek közül csupán a célhatározói alárendelő összetett mondat).

Ha a főmondat és az alárendelő mondat alanya megegyezik, akkor az alárendelt mondatban általában főnévi igenév van (3), illetve a főnévi igenév lativusraggal is megjelenhet, továbbá névutóval is (4):

- (3) *məj, nə əj šit χun ewi χőša*
 lánykérők na lánykérők az (a)mikor lány LAT_{pp}
- məj urti-ti jőχət-l-ət. nə, ne wəχ-ti-ja.*
 lánykérők lányt.kér-INF érkezik-PRS-3PL na nő megkér-INF-LAT
- 'Lánykérők, na, a lánykérők az, amikor a lányhoz lánykérők érkeznek lányt kérni. Na, lányt kérni.' (Ruttkay-Miklián 2010.)

- (4) *ma in was-s-em, ješa wūtəη-a-šək tāt-ti urəηη*
 én most hasít-PST-1SG.O még széles-LAT-COMP puhít-INF PURP_{pp}
- '... én most hasítottam fel, hogy egy kicsit szélesebbre puhítsam'
 (Ruttkay-Miklián 2010).

Ugyanakkor, ha kétértelműséget nem eredményez, az infinitivus esetenként megjelenhet különböző alanyok esetén is (5):

- (5) *ši χőr-lal nik əpsəp-l-əlle i,*
 DET csali-PL.3PL le.a.vízre ültet-PRS-3SG.O és
- jijə-a, pa ši wəj lat-ti-ja*
 víz-LAT PRT DET állat leszáll-INF-LAT
- '... a csalikat a vízre ültetik, és, a vízre, hogy oda szálljon le a madár'
 (Ruttkay-Miklián 2010).

Azokban a mondatokban, ahol az alanyok különböznek, jellemzően modális partikula és véges ige van, mely utóbbi idejét nem könnyű meghatározni. Ez részben annak köszönhető, hogy a tradicionális folklór szövegek (mint a Steinitz gyűjtötte színjai anyag) nem gazdagok ilyen mondatokban. Ezt valószínűleg a körülíró mondatok nagy száma magyarázza (6), illetve hogy az olyan mondatok is igen jellemzőek, amelyben a tagmondatok viszonyát explicit módon nem jelzi semmi (7). A (6) mondat ugyancsak színjai beszélőtől, egy 2000-es évek eleji gyűjtésből (műfaját tekintve meséből) származik:

- (6) *kuR elt jelli män-l-ət, məsəη pan-ne kül-n le-l-a-jət.*
 falu ELAT_{pp} messze megy-PRS-3SG talán menyhál szörny- eszik-PRS-
 LOC PASS-3PL

'Távol mennek a falutól, talán megeszi (Pass) őket a menyhalszörny'
(értsd: távolabb költöznek, nehogy megegye őket a menyhalszörny)⁷
(Ruttkay-Miklián 2009: 189, 192).

- (7) *χῶp-šup pa tāηηa sɔra mǎn-l, ili mǔj, šit urəηη*
csónak-fél PRT talán gyorsan megy-PRS.3SG vagy mi az PURP
šup-a-šək wer-l-et, wan-a-šək wan-a-šək wer-l-a-jət, sɔra-šək mǎn-l.
kicsi-LAT- csinál- rövid-LAT- rövid- csinál-PRS- gyors- megy-
COMP PRS-3PL.O COMP LAT-COMP PASS-3PL COMP PRS.3SG
'A félcsónak meg alighanem gyorsan megy, vagy mi, azért csinálják félre,
rövidebbre. Rövidebbre csinálják, gyorsabban megy' (Ruttkay-Miklián 2010).

A szovjet korszak tankönyveinek szövegei távolról sem mondhatók megbízhatónak nyelvészeti szempontból, mivel gyakran szolgáltak eszközül a szovjet nyelvtervezéshez (Sipos 2008). Noha mindig meghatározott nyelvjáráshoz készültek a tankönyvek, az adott változat jellemző vonásain is változtattak valamilyen egységesítési cél nevében. Általában leegyszerűsített vagy kreált szövegeket, illetve fordításokat tartalmaztak, ezért nyelvészetileg másodlagos, sőt harmadlagos jelentőségük van.⁸ Mindazonáltal Hvataj-Muha 1950-es években írt tankönyvében van egy mese, amelyben számos célhatározói alárendelő mondat akad, különösen a mondatípus gyér általános előfordulásához képest. A mondatokban – nemcsak a suriskári szövegben, amely nyelvjárás-csoport-hoz a színjai is tartozik, hanem a kazimiban és a serkáliban is – az igék múlt idejűek.

A mesében egy róka menekül az erdőn át az őt üldöző kutyák elől. Végül sikerül megbújni egy üregben. Ekkor bizonyos testrészeit kérdőre vonja, hogy miképpen közreműködtek a menekülésben: „Szemeim, ti mit csináltatok?” „Lábaim, ti mit csináltatok?”, „Füleim, ti mit csináltatok?” – A válaszok pedig a következők:

⁷ A szövegelőzmény a következő: 1. Ő falun él, így (értsd: mint a mesélő). 2. Az apja ura, izé, a szégyéhez vagy hová megy, meghalhat fogni (tkp. ölni). 3. Mukszunt evett (Part. perf.) 4. Épp most evett mukszunt, teljesen ép. 5. A lánya aztán megeszi (Pass), nyers halként. 6. Aztán menyhalszörnyé válik. 7. A falu egész népe meghal, megeszi őket (Pass). 8. Egy nő lánya megmarad a kistestvérével.). Távolabb házat építenek, és ott kezdenek élni. 10. Távol mennek a falutól, talán megeszi őket (Pass) a menyhalszörny (Ruttkay-Miklián 2009: 189, 192).

⁸ Az alább idézett mondatokban például a *want-* 'néz' ige esetében tekintettel voltak a mássalhangzó-kapcsolatoknak a suriskári nyelvjárásokra olyannyira jellemző egyszerűsödési módjára (vagyis az *-nt-* kapcsolatból a nazális elem esik ki a tankönyvi mese szövegében is), a tagadó partikulákban azonban nem (*ǎnt*); továbbá a 'róka' jelentésű szó sem *w-* kezdetű ebben a nyelvjárásban, ellenben a szövegben így jelenik meg.

- (8) *min* *χυλən-s-amən*, *woχsar-ije-mən* *amp-ət-nə*
 mi.DU hallgat-PST-1DU róka-DIM-PX1DU kutya-PL-LOC
ǎnt *at* *le-s-a.*
 NEG_{PTCL} IMP_{PTCL} eszik-PAST-PASS.3SG
 'Mi (ketten) füleltünk, hogy a rókácskát meg ne egyék a kutyák!'
 (Hvataj-Muha 1958: 132.)
- (9) *műη* *χυχəl-s-əw*, *χυχəl-s-əw*, *woχsar-ije-mən*
 mi (Pl) fut-PST-1PL fut-PST-1PL róka-DIM-1DU
amp-ət-nə *ǎnt* *at* *katl-s-a.*
 kutya-PL-LOC NEG_{PTCL} IMP_{PTCL} elkap-PAST-3SG.PASS
 'Mi futottunk, futottunk, hogy a rókácskát el ne kapják a kutyák!'
 (Hvataj-Muha 1958: 132.)
- (10) *min* *wat-s-amən* *pa* *wat-s-amən*, *woχsar-ije-mən*
 mi.DU néz-PST-1DU és néz-PST-1DU róka-DIM-1DU
amp-ət-n *ǎnt* *at* *lawemə-s-a.*
 kutya-PL-LOC NEG_{PTCL} IMP_{PTCL} eszik-PST-3SG.PASS
 'Mi (ketten) figyeltünk, hogy a rókácskát fel ne falják a kutyák!'
 (Hvataj-Muha 1958: 132.)

Amint erről fent már volt szó, nincs tekintélyes mennyiségű megbízható adat abból az időszakból, nem zárhatjuk ki, hogy a hanti célhatározói mellékmondatokban volt múlt idejű igealak. Napjainkban – Ruttkay-Miklián Eszter egy másik adatközlője szerint (aki nem azonos azzal, akitől a korpusznak tekintett szöveganyag származik) – elfogadhatóságban nincs különbség a jelen és a múlt idejű igét tartalmazó mellékmondatok között.

A korpuszban a kettő közül a jelen idő jóval gyakrabban fordul elő (részletelesen l. alább).

- (11) *il* *sí* *ńorti-l-en*, *űrti-ja* *ǎt* *at* *ji-l.*
 le PRT nyom-PRS-2SG.O vörös-LAT NEG_{PTCL} IMP_{PTCL} válik-PRS.3SG
 '... lefelé nyomod bizony, hogy ne vörösödjön meg' (Ruttkay-Miklián 2010).

Fontos megjegyezni, hogy noha bizonyos mondatokban lehet az a látszat, hogy a mellékmondatban megjelenő igeidő voltaképpen a főmondati ige idejéhez igazodik, ennek jó néhány példa mond ellent. A (12)-ben az alárendelt mellékmondat igéje múlt időben van, noha a főmondat általában ír le egy szituációt, és jelen idejű igét tartalmaz:

- (12) *ili mis wos̄ti-l-ən, ili ůle-t wos̄ti-l-ən,*
 vagy tehén hajt-PRS-2SG conj rénszarvas-PL hajt-PRS-2SG
wos̄ti-l-ən půyl-a. tāta āt at lŋj-s
 hajt-PRS-2SG oldal-LAT itt NEG_{PTCL} IMP_{PTCL} áll-PST.3SG
 'Vagy a tehenet hajtod, vagy a réneket hajtod, hajtod, félre. Hogy itt ne álljon...?' (Ruttkay-Miklián 2010).

Ezzel ellentétben a (13)-ban a főmondat múlt idejű, a mellékmondatban jelen időt találunk, majd pedig a mondat múlt idejű igékkel zárul:

- (13) *mŋlti-lam aškaŋ-a tewəl-s-alam, sem saj-ŋ,*
 valami-1SG.PL szekrény-LAT töm-PRT-1SG.O szem láthatatlan.hely-LOC
wan, āt at ni-l-a, pŋt-s-alle, tewəl-s-alle.
 néz NEG_{PTCL} IMP_{PTCL} látszik-PRS-PASS.3SG tesz-PRT-3SG.O tölt-PRT-3SG.O
 '... valamijeimet a szekrénybe tömtem, nem látható helyen, nézd, hogy ne látszódjon, rakta, töltötte' (Ruttkay-Miklián 2010).

5. Célhatározói szerkezetek a vizsgált korpuszban

A korpuszban 50 célhatározói mondatot találtam. Ezek közül az infinitívust tartalmazók pl. (3) (4) (5) kívül esnek a vizsgálaton. Két további mondat kódváltással végződik, vagyis ezektől is el lehet tekinteni, pl.

- (14) *mhm, i-wŋlapa, štobi ŋe ātkladiwa-t.*
 mhm azonnal azért.hogy NEG_{PTCL}(Russ) halaszt-INF(Russ)
 'Mhm, azonnal, hogy ne halaszd el' (Ruttkay-Miklián 2010).

Összességében három tényezőt kell figyelembe venni a célhatározói mellékmondat elemzésekor: (a) megjelenik-e benne a *štobi* kötőszó, (b) tartalmazza-e a hanti partikulát is, illetve (c) az ige jelen vagy múlt időben áll. Ezek lehetséges kombinációit az 1. sz. táblázat mutatja. Három változó megléte esetén elméletileg 8 különböző mondattípus jöhet létre, ezeknek felel meg a táblázat 8 oszlopa. Előzetesen érdemes megjegyezni, hogy vannak olyan kombinációk, amelyek elméletileg előállhatnak, azonban nem levezethetők a két nyelv kontaktusából, interferenciájából (és nem is akadt ilyen példa), l. az árnyékolt oszlopokat (E, G). Az elképzelhető – tehát nem feltétlenül létező – megformálásokat a '... hogy menjen...' jelentésű alárendelt mellékmondat szemlélteti a táblázat negyedik sorában.

partikula +				partikula –			
jelen		múlt		jelen		múlt	
<i>štobi</i>	<i>štobi</i>	<i>štobi</i>	<i>štobi</i>	<i>štobi</i>	<i>štobi</i>	<i>štobi</i>	<i>štobi</i>
–	+	–	+	–	+	–	+
–	<i>štobi</i>	–	<i>štobi</i>	–	<i>štobi</i>	–	<i>štobi</i>
<i>at</i>	<i>at</i>	<i>at</i>	<i>at</i>	–	–	–	–
<i>mǎn-l</i>	<i>mǎn-l</i>	<i>mǎn-s</i>	<i>mǎn-s</i>	<i>mǎn-l</i>	<i>mǎn-l</i>	<i>mǎn-s</i>	<i>mǎn-s</i>
A	B	C	D	E	F	G	H

1. táblázat: A lehetséges mondatípusok áttekintése

A vizsgált korpuszban az elméletileg létrejöhethők közül 5 típus található meg. Az összes mellékmondat megoszlása ezek között az 2. sz. táblázatban látható.

partikula +				partikula –			
jelen		múlt		jelen		múlt	
<i>štobi</i>	<i>štobi</i>	<i>štobi</i>	<i>štobi</i>	<i>štobi</i>	<i>štobi</i>	<i>štobi</i>	<i>štobi</i>
–	+	–	+	–	+	–	+
24	4	5	2		3		0
A	B	C	D	E	F	G	H

2. táblázat: A célhatározói mellékmondatok megoszlása az egyes típusok között

A legszembeűnőbb, hogy az A oszlopba számos mondat tartozik, az H oszlopba – amely a forrásnyelvi mintát képviseli – nem sorolható be egyetlen példa sem.

A három fent említett változóval kapcsolatos szám adatok a következőképpen összegezhetők. A hanti partikula megjelenik 35 mondatban, és mindössze 3-ban nincs jelen. Jelen idejű ige van 31 mondatban, és múlt idejű 7 mondatban. A 38 mondatból 9-ben jelenik az orosz kötőszó, 29-ben pedig nincsen.

A oszlop [\emptyset kötőszó + imperativusi partikula + jelen idejű ige]. Az első típusban a mellékmondatot nem vezeti be *štobi*, hanti partikula szerepel benne, az ige pedig jelen idejű, pl. (15):

(15) *χōjišŋ* *āt* *at* *lij-l* *pa* *nōχ* *sor-l-ən*.
néha NEG_{PTCL} IMP_{PTCL} rothad-PRS.3SG még PREF szárít-PRS-2SG

’Néha, hogy meg ne rohadjon, szintén megszáritod’ (Ruttkay-Miklián 2010).

Az A oszlopban található a korpuszból a vizsgálatba bevonható mondatok elsősorú többsége (24 mondat). A szám adat az a feltevést támogatja, hogy ez a hanti célhatározói mellékmondat eredetibb sémája szemben a C oszlop képviselte típussal (amely a régi iskoláskönyvekben is szerepelt).

B oszlop [kötőszó + imperativusi partikula + jelen idejű ige]. A célhatározói mellékmondatok következő csoportjában, amelybe 4 példa sorolható, megjelenik a kötőszó, van partikula, az ige pedig jelen idejű, pl. (16):

- (16) ... *li* *jām-šək* *χōjat-a* *mā-l-len,* *štobi*
 vagy jó-COMP személy-LAT ad-PRS-1SG.O azért.hogy
- āt* *at* *jōremis-l,* *il'i* *mūj...*
 NEG_{PTCL} IMP_{PTCL} elfelejt-PRS.3SG vagy mi
- 'Na, becsületes vagy jobb embernek adod, hogy el ne feledje, vagy mi...'
 (Ruttkay-Miklián 2010).

C oszlop [\emptyset kötőszó + imperativusi partikula + múlt idejű ige]. Ebben a típusban ugyancsak nincs kötőszó, megvan a hanti modális partikula – azonban a mellékmondat igéje múlt idejű. Ide 5 mondat sorolható a korpuszból, pl. (17)

- (17) *aha,* *išne-m* *lāp* *tal-s-em,* *āt* *at* *wan...,*
 aha ablak-PX1SG PVB húz-PST-1SG.O NEG_{PTCL} IMP_{PTCL} néz
- ni-s-a,* *il'i...* *aha,* *āt* *at* *ni-s-a.*
 látszik-PST- vagy aha NEG_{PTCL} IMP_{PTCL} látszik-PST-PASS.3SG
 PASS.3SG
- 'Aha, az ablakot elfüggönyöztem, hogy ne néz..., látszódjék, vagy... aha, hogy ne látszódjék' (Ruttkay-Miklián 2010).

D oszlop [kötőszó + imperativusi partikula + múlt idejű ige]. A negyedik típusban ugyancsak van kötőszó, van modális partikula is, de az ige itt múlt idejű, ez a típus a korpusz 4 mondata alapján rajzolódik ki, pl. (18):

- (18) *nō* *keši-jen* *mečči-l-en* *nāη,* *ōt,* *pist-i!* *jastijl.*
 na kés-SG2 döf-PRS-SG2.O te izé szúr-SG2.IMP.O mond-PRS.3SG
- 'Na, a kést beledöföd, izé, szúrd le!' 'Aszongya.'
- nō* *štobi* *ūle-n* *at* *χāl-əs*
 na azért.hogy rénszarvas-2SG PRT_{IMP} elpusztul-PST.3SG
- 'Na, hogy a rén dögöljön meg' (Ruttkay-Miklián 2010).

F oszlop [kötőszó + \emptyset imperativusi partikula + jelen idejű ige]. Az ötödik típusban a mellékmondatot ugyancsak *štobi* vezeti be, a hanti partikulát nem találjuk meg benne, az ige pedig jelen idejű, pl. (19):

- (19) *nō* *štobi* *allə-lle,* *χōlsa* *nāηen* *jōχi* *ji-ti.*
 na azért.hogy mutat-PRS.3SG.O hogyan te.DAT vissza jön-INF
- 'Na, hogy megmutassa, hogyan kell neked visszajönni'
 (Ruttkay-Miklián 2010).

Az orosz eredetű kötőszó kilenc előfordulása minden bizonnyal kevésnek tűnhet olyan vizsgálatban, amely az orosz hatást vizsgálja a hantiban. Mindazonáltal a kérdés nem az önmagában, hogy szerepel-e ezekben a mondatokban a *što-bi* vagy nem. Amint arról fent már volt szó (pl. Grenoble 2012: 103), a kötőszó egy létező, üres pozíciót is betölthet, ami nem önmagában véve hoz változást a szintaxisban. A kérdés sokkal inkább az, hogy elindít-e a hantiban valamilyen folyamatot az orosz kötőszó jelenléte.

A D oszlopban szereplő mondattípusban egyedül a hanti partikula megléte az, ami megkülönbözteti a hanti mondatot és az orosz mintát. Más szemszögből nézve a mellékmondat bizonyos értelemben „felüljelöltté” vagy „túljelöltté” vált, hiszen ez a megformálás gyakorlatilag mindkét nyelv eszközeivel él. Ez a továbbiakban megteremti a lehetőséget arra, hogy egy elem – amely redundánsnak minősülhet –, elhagyható legyen. Az F oszlopba sorolható példák lehetnek ilyen folyamat eredményei. Ezekben a *štobi* az az elem, amely a célhatározói relációt jelzi a két mondat között – igaz, mindössze három esetben.

Noha a korpuszban nem található példa arra, hogy a hanti mondat az orosz mintát egy az egyben másolná, mégis komoly a valószínűsége annak, hogy a forrásnyelvi mintát követő célhatározói mellékmondat is felbukkan hanti beszédprodukciónban.

6. Összefoglalás

Ez az írás egyetlen, színjai hanti nyelvjárást beszélő adatközlő szövegeiben előforduló célhatározói összetett mondatok variánsait vizsgálta az orosznak a hantira gyakorolt hatása szempontjából.

Az adatok hiánya miatt az intenzív orosz hatás előtti állapotokat nehéz meghatározni. A mondattípusok arányából arra lehet következtetni, hogy a következő lehetett: [\emptyset kötőszó + imperativusi partikula + jelen idejű ige]. A [\emptyset kötőszó + imperativusi partikula + múlt idejű ige] típus ugyancsak elfogadott: mindkettőt helyesnek ítélte meg egy, a vizsgált szövegek közlőjével nem azonos, de ugyanolyan nyelvjárású beszélő. Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a kettő használatának vannak-e grammatikai vagy társadalmi feltételei, további, más típusú kutatásokat igényel.

A vizsgálat igazolja, hogy a kölcsönzés hatásaképpen nemcsak a közösség nyelvében gazdagodik a nyelvtani kifejezőeszközök tára, hanem egyetlen beszélő repertoárjára is a sokféleség, más szóval az idiolektális variánsok nagy száma jellemző. Ebben a korpuszban a fent már említett két típus mellett a következők is megfigyelhetők: [*štobi* + imperativusi partikula + jelen idejű ige], [*štobi* + imperativusi partikula + múlt idejű ige] és [*štobi* + jelen idejű ige].

Az adatok összhangban vannak azzal a megfigyeléssel is, hogy intenzív nyelvi kontaktusokban az alárendelő szerkezetek meglehetősen sokféleséget mutatnak fel.

Az orosz modellt pontosan másoló mellékmondat nem akadt ebben a szöveganyagban. Mindazonáltal a korábbi, hagyományos gyűjtésekből származó szövegekhez képest megnövekedett a célhatározói mellékmondatok száma. Komoly esélye van továbbá annak, hogy az a változatosság, amelyre Ruttkay-Miklián adatközlőjének produkciójában láttunk példát, szintaktikai változáshoz vezethet a jövőben.

Rövidítések

COMP	középfok	PL	pluralis; többes szám
DIM	kicsinyítő képző	PP	névutó
DU	dualis; kettes szám	PRS	jelen idő
ELAT	elativus	PRT	partikula
IMP	imperativus	PST	múlt idő
INF	infinitivus	PURP	célhatározói
LAT	lativus	PVB	igekötő
LOC	locativus	REFL	visszaható
NEG	tagadó	SG	singularis; egyes szám
O	tárgyas ragozás		

Irodalom

- Alvre, Paul (1983), Vene laenudest uurali keelte konjunktsioonides. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 185: 25–50.
- Bakker, Dik – Hekking, Ewald (2012), Clause Combining in Otomi Before and After Contact with Spanish. *Linguistic Discovery* 10/1: 42–61.
- Grenoble, L. A. (2012), Areal Typology and syntactic change. *Вестник ТГПУ (TSPU Bulletin)* 2012/1: 101–104.
- Hvataj-Muha, K. F. – Obatin, A. M. – Aksarina, N. M. [Хватай-Муха, К. Ф. – Обатин, А. М. – Аксарина, Н. М.] (1958), Букварь [Reading Primer]. Государственное учебно-педагогическое издательство, Ленинград.
- Honti László (1984), *Chrestomathia Ostiaca*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kaysina, Inna (2013), The Adoption of Russian Conjunctions in Udmurt. *Eesti ja soomeugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 4/2: 131–144.
- Leinonen, Marja (2002), Influence of Russian on the Syntax of Komi. *Finnisch-Ugrische Forschungen* 57: 195–358.
- Lipski, John M. (2005), Code-switching or Borrowing? No sé so no puedo decir, you know. In: Sayahi, Lotfi – Maurice Westmoreland (eds), *Selected Proceedings of the Second Workshop on Spanish Sociolinguistics*, 1–15. Cascadilla Proceedings Project, Somerville, MA.
- Majtinskaja, K. E. [Майтинская, К. Е.] (1978–1979), Заимствованные элементы, используемые в финно-угорских языках при образовании форм наклонений. *Études Finno-Ougriennes* 15: 227–231.

- Matras, Yaron (2007), The borrowability of grammatical categories. In: Matras, Yaron – Sakel, Jeanette (eds), *Grammatical borrowing in cross-linguistic perspective*. Mouton de Gruyter, Berlin. 31–74.
- Matras, Yaron (2011), *Universals of Structural Borrowing*. In: Peter Siemund (ed.), *Linguistic Universals and Language Variation*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- Onina, Szofia (2009), *Szinjai hanti társalgási szótár*. Budapesti Finnugor Füzetek 20. ELTE BTK Finnugor Tanszék – Numi-Tórem Finnugor Alapítvány, Budapest.
- Rendon, J. A. Gomez (2014), *Typological and Social Constraints on Language Contact*. <http://dare.uva.nl/document/113918> [2014. július].
- Riese, Timothy (1998), Permian. In: Abondolo, Daniel (ed.), *The Uralic Languages*. Routledge, London – New York. 249–275.
- Rédei, Károly (1968), *Nordostjakische Texte (Kazym-Dialekt) mit Skizze der Grammatik*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.
- Ruttkay-Miklián Eszter (2009), Szinjai hanti mesék. *Nyelvtudományi Közlemények* 106: 185–199.
- Ruttkay-Miklián, Eszter (2010), *Synya Khanty Dictionary by Roza Makarovna*. Kézirat.
- Ruttkay-Miklián, Eszter (2011), *The dialect spoken by Roza Makarovna. Synya Khanty Dictionary*. <http://hantisirn.nytud.hu/sites/default/files/Dialect%20of%20Roza%20Makarovna2.pdf> [2014 július].
- Ruttkay-Miklián (2012), *Testi-lelki rokonság. A szinjai hantik rokonsági csoportjai*. MTA BTK Néprajztudományi Intézet – PTE BTK Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Sakel, Jeanette (2014), *Grammatical Borrowing from Spanish / Portuguese in Some Native Languages of Latin America*. http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCcQFjAA&url=http%3A%2F%2Fprints.uwe.ac.uk%2F15936%2F1%2F4_STUF%2520Sakel.doc&ei=nTrxUqSDH4rg7Qbcx4GgBQ&usq=AFQjCNHbCo44HBqQtnRrdyhRBwLIOEQUG&sig2=t5c-WhWyyq5qwnT-2ZYwjHg&bvm=bv.60444564,d.bGE [2014 július].
- Schmidt Éva (2008), Északi osztják nyelvtani jegyzet (serkáli nyelvjárás). In: Serkáli osztják chrestomathia. Schmidt Éva Könyvtár 3. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
- Sipos Mária (2008), A norma kiválasztásáról a serkáli irodalmi nyelv kapcsán. *Nyelvtudományi Közlemények* 105: 270–278.
- Steinitz, Wolfgang (1966–1988), *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*. Akademie Verlag, Berlin.
- Thráinsson, Höskuldur (2013), *Ideal Speakers and Other Speakers. The case of dative and other cases*. In: Fernández, Beatriz – Etxepare, Ricardo (eds): *Variation in Datives: A Micro-Comparative Perspective*. Oxford Studies in Comparative Syntax. Oxford University Press, Oxford. 161–188.